

Wat mocht en wat niet mocht

-Interessante artikelen in het oude Westerwoldse Landrecht-

In een grijs verleden werden recht en orde in Westerwolde gehandhaafd door een richter en twaalf gezworenen. Dat zullen niet de eersten de besten geweest zijn! Wat de richter betreft, die moest: "wesen echt ende recht ende van gueden geruchte, een vryarvet man, wonende in den karspel Vlachtwedde of Onstwedde". Een man van onbesproken naam dus, een eigenerfde bovendien en woonachtig in Onstwedde of Vlachtwedde. Hij, zowel als de twaalf gezworenen werden gekozen door de inwoners van Westerwolde en wie eenmaal tot richter gekozen werd, zat daar voor minstens een jaar aan vast. Wie zo'n benoeming weigerde, moest vijf mark boete betalen. De richter en de twaalf gezworenen hielden rechte dagen in Vlachtwedde, hetzij in de Vlachtwedder kerk, dan wel (merkwaardig!) op de begraafplaats. En hun "grondwet" was het Landrecht.

Dat Landrecht was waarschijnlijk al oer-oud en helemaal uit de praktijk van het dagelijks leven tot stand gekomen. Er schijnt echter een tijd te zijn geweest, waarin het een beetje in de vergeethoek gedrukt is door sommige potentaten.

In 1316 zagen de Westerwolders zich genoodzaakt, steun te zoeken bij de Bisschop van Münster. Dat zal gegronde redenen gehad hebben, immers: de Westerwolders waren van oudsher een vrijheidslievend volk en eigenlijk hield hun overeenkomst met de Bisschop van Münster óók in, dat zij gewapenderhand verplicht waren, de Bisschop bij te staan, als dat zo uitkwam. Daar schijnt echter nooit zoveel van te zijn terechtgekomen; evenmin als van de "bescherming", die de Bisschop zijnerzijds, - althans naar men hoopte - Westerwolde zou verlenen. Het zal niet zo lang na 1316 geweest zijn, dat de Addinga's zich nestelden in Wedde.

Vanwaar zij gekomen zijn, is niet goed duidelijk, maar er blijken familiebanden te zijn geweest met hoofdelingenfamilies in het Reiderland zowel als met b.v. de Groningse familie Ripperda. Hoe het ook zij, de Addinga's hebben het nogal bont gemaakt; het verhaal van deze familie is een geschiedenis op zichzelf. Eigenlijk oefenden zij kennelijk een soort van terreur uit: zij legden willekeurig belastingen en "breuken" op en deinsden niet terug voor een overvalletje of een plunderinkje.

Gaandeweg werd het de Westerwolders duidelijk, dat hun oude rechten met voeten getreden werden. Daarom besloten zij in 1470, hun al-oude Landrecht opnieuw op papier vast te leggen. Klaarblijkelijk is dat toen geheel gebeurd uit de herinnering van oudere mensen. Het begint namelijk zo: "Hyr na staat bescreven na older kunde.." Dan volgen achttien "capittelen", waarvan inhoud en strekking zeer interessant zijn, omdat zij ons een beeld geven van het maatschappelijk leven in het oude Westerwolde en ook, omdat zij vele zaken verklaren.

Heel het oude Landrecht tot in de finesses behandelen, kunnen wij op deze plaats niet; we zullen ons dus beperken tot een aantal interessante artikelen.

Om te beginnen, is het familierecht vastgelegd. Wie nog oude familiepapieren bezit, (bij de eigenerfden bij voorbeeld werd in geval van een huwelijk een huwelijksakte opgemaakt door de pastor!), weet ook, dat daarin nauwkeurig werd omschreven, wat een bruid meebracht ten huwelijk. In oude trouwakten vinden we dat, volkomen in overeenstemming met het Landrecht, terug: "Een ypers rock unde ypers hoyke, und enen romundeschen rock, und enen kattenpels, unde dagelicx klederen na eren ende vermoegen des huses". Een Yperse rok dus met een Yperse muts, een Roermondse rok, een kattenbontwerkje en dagelijkse kleren naar stand en vermogen. Die Yperse en Roermondse kledingstukken waren dus klaarblijkelijk meer "voor 't mooi" en reken maar, dat het in die tijd degelijke stukken textiel geweest zijn.

Heel belangrijk voor Westerwolde zal het geweest zijn, dat het Landrecht vanouds heeft bevorderd, dat een erfgoed onverbrokkeld en in zijn geheel gelaten werd. Bepaald was namelijk, dat de oudste zoon of dochter de hele "arve" erfde. Eventuele andere kinderen werden "afgebodelt", dat wil zeggen, dat zij hun erfdeel ontvingen in geld, soms in wat losse stukjes grond. Uit oude familie-akten blijkt, dat de uitkering van dit erfdeel aan andere kinderen soms over een lange reeks van jaren werd uitgesmeerd. Dat kón trouwens ook moeilijk anders, onze voorouders beschikten doorgaans over meer grond, dan over gereed geld!

Er kon zich het geval voordoen, dat een eigenerfde geen zoons had, maar "slechts" één of meer dochters. In zo'n geval erfde weer de oudste dochter de volle "arve".

Wanneer zij in het huwelijk trad, trouwde de bruidegom bij haar in om daar voortaan te boeren. Het Landrecht hield er al rekening mee, dat het in zo'n geval wel eens niet te best kon boteren tussen bijvoorbeeld schoonzoon en schoonmama ("als die olderen met die kinderen niet over een muchten"). Er was precies vastgelegd, welke rechten de ouders bleven behouden. Onder anderen, dat zij in zo'n geval het recht hadden, de "hinderheerd" (het achterhuis) te blijven bewonen. Overigens: volgens het Landrecht was een kind pas meerderjarig op de vijf en twintigste verjaardag!

Nog even terug naar zo'n erfdochter, het oudste kind dus van een eigenerfde zonder zoons. Dat moet een begeerlijke partij geweest zijn voor menig jongere zoon van een eigenerfde boer.

Immers: die jongere zoons zouden worden "afgebodelt", terwijl hun oudste broer op de volle arve bleef zitten. Zij moesten zorgen, zo mogelijk ergens anders onderdak te komen en hun kansen, om zelf boer op een eigen arve te worden, lagen hierin, dat zij zo'n erfdochter trouwden. Waarbij we moeten aantekenen, dat zo'n jongeman dan wel in alle opzichten tegen de bruid moest "spannen"; hij moest het een en ander ten huwelijk kunnen meebrengen. Eigenlijk kunnen we wel zeggen, dat het leeuwendeel van de huwelijken onder de eigenerfden van weleer zuivere "verstandshuwelijken" zijn geweest. De beperkte keuze en de geïsoleerde ligging van het gebied hebben ook met zich meegebracht, dat zeer veelvuldig "in de familie"getrouwd werd, het aantal familiehuwelijken in vroeger dagen is soms schrikbarend.

Goed, laat ons aannemen, dat het allemaal in orde kwam en dat de bruidegom intrekt bij zijn bruid op haar ouderlijk "stee". Dan zien we iets merkwaardigs zich voltrekken; een gebruik, waarover menig familie-onderzoeker, die hiervan niet op de hoogte is, zijn nek kan breken.

Gaandeweg namelijk doet de bruidegom afstand van zijn familienaam en hij, zowel als de kinderen uit zo'n huwelijk gaan later door het leven onder de familienaam van de vrouw! Aan die oude Westerwoldse zede is bijzonder consequent vastgehouden.

Om een voorbeeld te noemen, Onstwedde's tweede burgemeester was Harm Jarkes Karskens. Naar onze maatstaven echter heette de man niet Karskens, maar Luringh. Hij was namelijk een zoon van Harm Jarkes Luringh en Rixte Elzes Karskens, maar de vader trouwde in 1802 in bij zijn bruid, vandaar. . . . .

Sporen van dit gebruik vinden we tot in onze tijd. Een tak van de Onstwedder familie Wolfs wordt nog wel aangeduid met de familienaam Oolders.

Een familie van die naam behoorde reeds in 1611 tot de "erfgesetenen" van Veenhuizen, "het Oolders" lag in Veenhuizen naast " 't Jacobs". De familienaam Oolders zou uitgestorven zijn, als de Westerwolders niet gewend waren, zo krachtig vast te houden aan de naam van " 't stee".

Want later trouwt een Wolfs in op " 't Oolders". Maar toen was de burgerlijke stand al ingevoerd, de nazaten droegen dus "officiëel" de familienaam: Wolfs. Niet voor de Westerswolders echter, zij hebben het oude gebruik nog even gehandhaafd en in de wandeling heetten de nakomelingen in deze tak van de familie Wolfs voor hen: Oolders!

Dat was even een zijsprongetje, in het Landrecht wordt van dit gebruik nergens gerept. Wel ademt het eenzelfde geest, waar het er om gaat, een erfgoed enig en onverbrokkeld te laten.

Stel, dat een eigenerfde geen kinderen had, dat kon ook voorkomen. In zo'n geval zou de arve verkocht moeten worden; maar alweer vinden we in het Landrecht een bepaling, die kan bevorderen, het "stee" in de familie te houden. De bepaling namelijk, dat de "negeste frunden" (naaste familieleden) het eerste recht van koop hebben. Volgens het Landrecht heeft die naaste familie zelfs gedurende een vol jaar "een optie" op zo'n arve. Werd de arve aan een ander verkocht, dan kon de naaste familie zelfs binnen dat jaar de koop ten eigen bate ongedaan maken!

We staan er niet zo vaak bij stil, maar al het water van de zee wast niet af, dat onze voorouders gedurende eeuwen katholiek zijn geweest. Vandaar een bepaling in het Landrecht betreffende kinderen, die "gewyed" (tot priester gewijd) waren. Men stond blijkbaar op het standpunt, dat een gewijd man weinig behoefte had aan materiële zaken: hij deelde niet in de erfenis, maar kreeg slechts de kleding en sieraden van zijn moeder....

Het "Eert uw vader en uw moeder" wordt in het oude Landrecht krachtig ondersteund. Een bepaling stelt namelijk vast, dat de kinderen verplicht zijn, bejaarde ouders goed "na hoeren vermoegen" te onderhouden. Schieten zij daarin te kort, dan mogen de ouders "vermaken uer guderen" aan naaste familieleden. Maar daar moeten de "gezworenen des landes" dan wél even in gekend worden.

Maar laat ons even afstappen van al die familiekwestie, het Landrecht bevat namelijk ook een groot aantal bepalingen, die interessant zijn, omdat zij licht werpen op het dagelijks leven in vroeger dagen.

Bepalingen, die bijvoorbeeld het afdammen van sloten en beekjes verbieden, betreffende het eigendomsrecht, de jacht, de visserij, de imkerij.

Interessant is een artikel over strandvonderij. We moeten daarbij bedenken, dat er een tijd geweest is, waarin de Dollard zó ver landinwaarts doorgebroken was, dat Westerswolde niet zo ver van de zee lag. Het kerkje van Vriescheloo moet in een grijs verleden eens verplaatst zijn omdat het bedreigd werd door het zeewater.

Uit die tijd stamt ongetwijfeld een artikel over "an slagen guet" (aangespoelde goederen). Strandvondsten dienden aan de eigenaar te worden teruggegeven, als die bewijzen kon aanvoeren, dat het zijn eigendom betrof. Hij moest daar "tuych to brengen". Ontbrak een eigenaar, dan kwam het gevonden goed voor de helft aan "de hillige kercke", voor de andere helft "dat gerichte". De vinder zelf bleef er dus koud van en daarom zal er met deze bepaling wel eens de hand gelicht zijn dachten wij zo. . . .

Wie geld vond in zijn eigen grond, mocht het houden; vond iemand geld in ander-mans grond, dan had hij recht op de helft; de andere helft kreeg de eigenaar van de grond. Vond iemand geld op straat, dan moest dat in de kerk afgekondigd worden en kon de verliezer er over beschikken, maar hij moest zijn verlies wel aannemelijk maken ("daer een teken van brengen").

Vrij veel artikelen hebben betrekking op de imkerij, bijvoorbeeld op de rechten, die men al of niet kon doen gelden op een ergens aangetroffen vrije zwerm bijen. Dat is niet zo vreemd. Bijen moeten in de vroegere samenleving een belangrijke rol gespeeld hebben.

Suiker hebben onze voorouders niet gekend, zelfs geen bietsuiker. Hun enige zoet-middel was de honing. Maar de bijen leverden nog meer onmisbare zaken. De uit-geperste raten leverden bijenwas en van die was werden kaarsen gemaakt, die on-misbaar waren voor de schaarse verlichting van woonhuis en stallen. Naast de raapolie overigens, die ook al zeer oud was.

De uitgeperste raten werden nog eens afgekookt en van de aldus verkregen vloeistof werd via een gistingsproces "mei" gemaakt, een zwak-alkoholische drank.

Bij een boerderij hoorden steevast een aantal bijenkorven, vandaar al die artikelen over "zwarmen". Vond iemand zo'n bijenzwerm ergens in het vrije veld, dan moest hij er "een teken bij laten" terwijl hij fluks op huis af ging om een lege korf te halen en de zwerm op te strijken. Vond hij de zwerm "up een andermans holt of grunt" (holt betekent: bos), dan moest hij er zolang "een penninck by leggen".

Voor eventuele latere vindsters was dat een teken: Afblijven, deze zwerm is al gevonden. Het plaatsen van "lock huven" (lok-korven) was verboden. Ook de jacht speelde een rol. Die jacht blijkt in een tijd, waarin er nog geen vuurwapens bestonden, veel te zijn beoefend met behulp van windhonden.

Achtervolgde iemand een stuk wild met "den winde" en werd dat stuk wild dan on-voorzien gepakt door de honden van een andere jager, dan behoorde het desniet-temin toe aan de eerste jager. Zelfs wilde zwijnen en wolven werden met behulp van honden gejaagd en waar ze ook gevangen werden, ze kwamen in eigendom toe aan de eigenaar van die honden.

Oók op andermands grond dus. "Geschede dat anders, weer deverye" (gebeurde het anders, dan is dat dieverij!). En: "In die ghemene marcke in den lande machmen jagen, waer men wil". Tegenwoordig is dat wat anders geregeld. . . .

Een aantal artikelen stelt de eigenaar van "een betene hond" (bijterige hond), "een duime hunt" (dolle hond), "een stotene bulle" (stootse stier), een "slaende peert" (slaand paard) aansprakelijk voor het onheil, dat zo'n dier eventueel kon aanrichten. Daar tussenin ineens een artikel, dat het verbiedt, "syne dienstluede" bloedend te verwonden!

Het burensrecht krijgt ook een beurt, ook dat is tot in bijzonderheden geregeld.

Wie een boom wilde vellen, moest er op letten, dat kinderen of dieren daarbij geen gevaar liepen. Bomen op of nabij de heemscheiding waren toen kennelijk ook al een steen des aanstoots. In zo'n geval mocht men de boom snoeien, mits men op het eigen erf bleef, staande op een "ploegrade" en met een bijl, waarin een steel van een el lang. Met dat "ploegrad" weten wij niet zo goed raad; wij meenden te weten, dat de oude ploegen nog geen "raden" hadden. Toch staat het duidelijk in het Landrecht van 1470. Als men een gebouw ("een timmer") zette, moest men netjes drie voeten van andermans grond blijven, "dat de ledder moge staen up syn eigen grunt, ende ock de druppe van den timmer moege vallen up syn eigen grunt". Dakgoten kwamen pas veel later!

Ook een bakoven moest minstens drie voeten van de heemgrens staan. Kinderen en kippen heten vaak de oorzaak van burenruzies en dat schijnt in een grijze oudheid al het geval te zijn geweest. Richter en gezworenen hebben dat geweten; vandaar een artikel, waarin vastgelegd is, hoe ver scharrelende kippen mochten komen.

Trouwens: een omheining om vliegend gevogelte te keren moest drie voeten hoog wezen, vlogen ze er dan nog over "soe sal men dat binden" (moet men ze kortwieken).

Een kip mog zover rondscharrelen, als een vrouw vanaf de drempel van haar huis een ploegrister (vorder ploechyser) kon werpen, "ende warpen tusschen die benen wth".

Wat de wegen betreft: "lijkwegen" moesten zes voet breed wezen;

"kerckwegen" twaalf voeten en "heerstraten" twee-en-dertig voeten. (1 voet = $\pm$ 30 cm.)

Een hele reeks van artikelen houdt zich bezig met ruzies en . . . wederzijdse mishandeling.

Daarbij wordt verschil gemaakt tussen "breuken" en "boeten"; hoewel het in beide gevallen "betalen" luidde voor de in staat van beschuldiging gestelde partij.

Een schaapherder genoot de bijzondere bescherming. Als de een of andere boerschap er zo'n "heerde" op nahield, stond er vijf mark boete op, als men zo'n herder iets aandeed. En vijf mark was in die dagen een behoorlijk bedrag. Hoewel je zou zeggen, dat sommige delicten weer niet zó zwaar gestraft werden.

Want. . . . wie een richter bloedend verwondde, verspeelde vier mark, "ende of he enen doot sloege, dat is dubbelde boete unde broke". . . .

Overigens is van een groot aantal verwondingen haarfijn vastgelegd, hoeveel boete of breuke zij de dader kostten. Ruziemakerij onder het werk werd zwaarder gestraft dan "gewone" ruzie: als twee vrouwen "sich sloegen" bij den wagen of ploegh kostte hen dat vijf mark. Sloeg een man een vrouw "by den wagen of by den ploegh" dan ging dat zelfs tien mark kosten. Je kon dus nog goedkoper een richter doodslaan dan dat je onder het veldwerk een werkneemster tuchtigde!

Opmerkelijk is ook dit artikel: "Off daer schiplude of koeplude mit waringe int lant quemen, dat entsollen hem ghene voerkoper aff kopen, by vyf marck ende verlus des guedes". Een bepaling, die blijkbaar wil voorkomen, dat "speculanten" de hele voorraad van zo'n koopman opkochten met de bedoeling, er extra-winst op te maken!

"Overmacht" gold toen blijkbaar ook al, want iemand kon brand krijgen en van die brand konden ook zijn burens schade oplopen, maar het Landrecht zegt: "daer en kan he niet toe doen", met andere woorden" dat kan de man, wiens huis afbrandde, niet helpen. Dat huis was overigens veilig, zware straffen bedreigden namelijk de onverlaat, die zich dwars door de lemen muren een weg naar binnen zocht (inbraak!) en er stond ook straf op, als men met een "armbrust" (armboog) een pijl in andermans huis schoot.

Dat het oude Landrecht in 1470 weer "opgerakeld" is, zo goed en zo kwaad als dat ging, blijkt duidelijk uit de hele stijl en opzet ervan. Het wordt afgesloten met de plechtige verklaring, dat iedereen zich daaraan zal houden, ondertekend en gezegeld door de kerkheren Hinrico Frome van Westerwolde (vermoedelijk Onstwedde), Hermannus Huystinck van Sellingen, Fernardus Buese van Vlachtwedde en "broder" Hinrick van Vriescheloo.

Toen heeft men blijkbaar ontdekt, dat er nog enige zaken vergeten waren. Geen nood, na de afsluiting en ondertekening volgen dan ineens nog een serie artikelen, die merendeels mishandelingen en daarop te stellen boeten betreffen. Klaarblijkelijk heeft men zich toen nog het een en ander herinnerd. . . .

Dat was het Landrecht van 1470, dat toen opnieuw werd opgetekend. In feite was het toen dus al oud; helaas zijn oudere geschreven stukken niet bewaard gebleven.

Wildervank, oktober 1976.

Jan. W. Hiskes.